

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК: 261.7 (477)

Оксана Волинець

Національний університет «Львівська політехніка»

СОЛІДАРНІСТЬ, СУБСИДАРНІСТЬ ТА ЗАГАЛЬНЕ БЛАГО ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ, ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ У СОЦІАЛЬНОМУ ВЧЕННІ КАТОЛИЦИЗМУ

© Волинець О., 2014

Проаналізовано соціальну доктрину католицизму та її фундаментальні принципи, які покладено в основу взаємовідносин між людиною, громадянським суспільством та державою в країнах Західної Європи, для яких притаманна розвинена демократія та високий ступінь розвитку громадянського суспільства. На основі використання структурно-функціонального, системного методів та контент-аналізу досліджено принципи особистості, солідарності, субсидіарності та загального блага. Закцентовано на характерному для розвинених демократичних країн феномені участі та перешкодах для її реалізації. Досліджено значення запропонованих католицьким суспільним вченням принципів людського співжиття у становленні громадянського суспільства та його адекватних взаємовідносинах з державою.

Ключові слова: людина, громадянське суспільство, держава, солідарність, субсидіарність, загальне благо, участь.

Oksana Volynets

SOLIDARITY, SUBSIDIARITY, AND THE COMMON GOOD AS FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF INTERACTION AMONG PEOPLE, CIVIL SOCIETY, AND THE STATE IN THE SOCIAL DOCTRINE OF THE CATHOLIC CHURCH

© Volynets Oksana, 2014

This particular work provides the analysis of the basic principles of Social doctrine of the Catholic Church that are contained in the documents of the Second Vatican Council, the Catechism of the Catholic Church, the encyclicals of John Paul II and Benedict XVI, and the works of the Catholic theologians. On the basis of systematic, structural, and functional methods, and content analysis the fundamental principles of identity, solidarity, subsidiarity, and the common good, proposed by the Catholic social doctrine, are researched. These principles are universal and can serve as foundational concepts for establishing appropriate interactions in the dimension: individual – civil society – state.

The article investigates the phenomenon of participation that is characteristic of the developed democratic countries and the obstacles that stand in the way of its practical implementation. Political corruption is considered from the critical point of view. It stands as the most threatening obstacle in the human ability to realize personal rights.

The author concludes that the reorganization of social and political foundations of Ukrainian society on the basis of the principles of solidarity, subsidiarity, and the common good will contribute to the establishment of appropriate relationship between individuals and state, and will become a basis for the creation of qualitatively new civil society in Ukraine.

Key words: individual, civil society, state, solidarity, subsidiarity, common good, participation.

Призупинення українським урядом процесу підготовки угоди про асоціацію України з Європейським Союзом та відмова від її підписання на саміті у Вільносі викликала хвилю протестів з боку більшої частини українських громадян та стала потужним чинником до формування громадянського суспільства в Україні. Становлення громадянського суспільства та його розвиток потребує не лише значних зусиль і наявності доброї волі громадян, а й усвідомлення тих принципів і засад, які стали основою громадянського суспільства у демократичних країнах Західної Європи. В цьому контексті надзвичайно актуально постає необхідність вивчення європейського досвіду та, зокрема, соціального вчення католицизму, яке містить універсальне бачення людини та її місця в структурі громадянського суспільства та держави.

Дослідження принципів солідарності, субсидіарності та загального блага як основи життєдіяльності суспільства та його взаємовідносин з державою неможливе без аналізу документів Католицької Церкви стосовно суспільної проблематики. Саме тому в статті проаналізовано документи II Ватиканського Собору, Катехизм Католицької Церкви, енцикліки Івана Павла II та Бенедикта XVI. Неабияке значення для опрацювання проблематики людина – громадянське суспільство – держава мають праці католицьких теологів, зокрема, А.-М. Бадджо та Ю. Майки, у яких проаналізовано соціальне вчення католицизму. Ґрунтовне опрацювання, запропонованих католицьким соціальним вченням, принципів облаштування суспільних відносин та їх практичне втілення в буття України може стати вагомим внеском у побудову та розвиток громадянського суспільства в Україні.

Мета публікації полягає в аналізі, запропонованих соціальною доктриною Католицької Церкви, фундаментальних принципів особистості, солідарності, субсидіарності та загального блага, можливість застосування яких в українських реаліях сприятиме творенню нової якості суспільних взаємовідносин, розвитку громадянського суспільства та налагодженню адекватних відносин у площині людина – громадянське суспільство – держава.

Соціальне вчення католицизму, виокремлюючи найістотніші грані тайни і гідності людини, особливо акцентує, насамперед, на основних і невід’ємних аспектах людської особи. В історії не бракувало різних редуційних концепцій людини, багато з яких ще й досі відіграють трагічну роль і на сучасному етапі цивілізаційного розвитку. Вони мають ідеологічний характер, або є наслідком поширених звичаїв чи уявлень про людину, її життя та людство загалом. Спільним знаменником їх хибності є створення спотвореного образу людини з акцентом лише на одному з людських аспектів, без врахування всієї повноти істотної суті людської особи та її цінності. Людину не можна трактувати лише як абсолютну й індивідуальну істоту, яка створила сама себе і чиї риси залежать від неї самої. Водночас людину не можна вважати клітиною організму, призначену, щонайбільше, виконувати функціональну роль у загальній системі. Теорії, що редукують повноту істини про людину, неодноразово перебували в центрі уваги соціального вчення Католицької Церкви, яка не втрачала жодної можливості висловитись проти будь-яких спрощених трактувань людської особи. Історія свідчить, що тканина суспільних взаємовідносин творить найкращі можливості звеличити людину, водночас саме тут приховані найогидніші злочини проти людської гідності. Наголошуючи, що в людині не можна вбачати «лише частку, молекулу суспільного організму» [6, С. 206],

соціальне вчення католицизму стежить за тим, щоб примат людини не відбувався у напрямку її індивідуалістичного чи масового бачення.

Усі сфери суспільного життя яскраво засвідчують, що їхньою головною особою, що діє, є людина як основа життєдіяльності суспільства. Засади суспільного життя містяться у людині і, відтак, суспільство не може не визнавати її активним і відповідальним суб'єктом, метою кожної соціальної дії. Усе соціальне вчення католицизму постає з принципу недоторканості людської гідності. Враховуючи твердження, що людина, створена на образ і подобу Бога, Церква розглядає її у повноті існування, особистого, громадського і соціального буття. Гідність людини неможливо утверджувати, не піклуючись про родини, групи, асоціації, місцеві територіальні громади, тобто – сукупність економічних, суспільних, культурних, спортивних, розважальних, професійних об'єднань, які утворюються спонтанно і уможливають досягнення ефективного соціального росту. Це середовище громадянського суспільства, під яким розуміється сукупність взаємовідносин між індивідуумами і проміжними суспільними групами. Такі відносини є первинними і виникають завдяки творчій суб'єктності громадянина. Мережа цих відносин укріплює соціальну тканину, закладає основи справжньої спільноти людей, дає змогу визнавати найвищі рівні соціальної діяльності і приводить у дію систему солідарності [6, С. 264–265]. Коли соціальна організація, форми виробництва і споживання перешкоджають самовіддачі та солідарності людей, тоді суспільство є відчуженим [6, С. 250].

Громадянське суспільство – багатогранне і нерівномірне, не бракує в ньому двозначностей і суперечностей. Це поле зіткнення різноманітних інтересів, де постійно існує загроза, що сильніший здобуде перевагу над слабшим. Особливо гостро ці загрози існують у секторі економіки. «Церква завжди вважала, – зазначає Бенедикт XVI, – що економічну діяльність не можна вважати антисуспільною. Ринок не є і не повинен бути місцем, де сильніший чинить насильство над слабшим» [3, С. 55]. Різномісна діяльність структур громадянського суспільства у приватно-соціальному секторі становить найбільш адекватний шлях розвитку соціального виміру людської особи, яка знаходить у таких видах діяльності необхідний простір для цілковитого самовираження. Поступовий вихід соціальних ініціатив за межі державної сфери відкриває нові можливості для активної присутності і прямої дії громадян, перебираючи на себе функції держави. Це важливе явище доволі часто реалізується у неформальний спосіб і творить нові позитивні перспективи для реалізації прав людини, якісно збагачуючи демократію. Взаємовідносини у дусі співробітництва і солідарності долають ідеологічні, культурні, ментальні розбіжності і, навіть у своїх найменш структурованих формах, виступають дієвою реакцією на логіку конфлікту і нестримну конкуренцію. Функціонування громадянського суспільства на засадах солідарності, співробітництва, діалогу і громадської етики відкриває можливості праці для блага всієї спільноти і, зокрема, для блага найслабших і найнужденніших як у окремій спільноті, так і в світовому масштабі. Численні різноманітні форми підприємництва, що є наслідком релігійних і світських ініціатив, «демонструють, що це є конкретно можливим» [3, С. 57]. Саме тому, центральними поняттями католицького соціального вчення є – «солідарність та моральний обов'язок солідарності»; «людський вимір поступу», які розглядаються у світлі важливої моральної категорії – взаємозалежності, яка носить не лише суспільно-економічний, а й етичний характер [3, С. 66–67].

Безпосереднє завдання соціальної доктрини Католицької Церкви – запропонувати принципи і цінності, спираючись на які можна побудувати суспільство гідне людини – «цивілізацію любові». Один із цих принципів, принцип солідарності, в певному сенсі, охоплює всі інші; це «один із основних християнських принципів соціальної і політичної організації суспільства» [6, С. 202]. Цей принцип пояснює верховенство любові. Христова заповідь любові – це основний закон людської досконалості, а відповідно й перетворення світу [4, с. 540]. Поведінка особистості цілковито людська, якщо постає із любові, виявляє любов і впорядкована любов'ю. Ця істина стосується і суспільної сфери. Відтак, завдання християнина – свідчити любов із глибоким переконанням і прикладом свого життя показувати, що любов – це єдина сила (I Кор. 12, 31–14, 1), яка може привести до особистого і суспільного вдосконалення, орієнтуючи суспільство на добро. Любов повинна бути у всіх суспільних відносинах, наповнювати їх собою, надихати на самопожертву, пробуджувати

здатність до справедливості [4, С. 444] і охоплювати весь людський рід [4, С. 344]. «Суспільна любов» – це антипод егоїзму й індивідуалізму. Цілісний розвиток людської особи і розвій суспільства впливають один на одного. Саме тому егоїзм є підступним ворогом упорядкованого суспільства. Коли людина нездатна побачити і сприйняти інші цінності чи інші реалії, окрім матеріальних благ, шалена погоня за власним добром нівелює і знищує її здатність до самопожертви.

Соціальне вчення католицизму наголошує, що для творення суспільства гідного людської особи необхідно відновити цінність любові в суспільному житті і зробити її постійною, найвищою і всезагальною нормою будь-якої діяльності. Необхідність віднайдення любові як основи солідарності особливо гостро постала в період глобалізації. Відчуття поєднаності однією долею вимагає спільної відповідальності за майбутнє цивілізації. Тому пошук шляхів подальшого розвитку, долання труднощів і небезпек можливий «лише, якщо ми усвідомимо собі основний антропологічний і етичний дух, який з глибини скеровує глобалізацію до солідарної гуманізації» [3, С. 67–68]. Бенедикт XVI зазначає, що «найбільшою силою на службі розвитку є християнський гуманізм, який оживляє любов і походить із правди... Гуманізм, що виключає Бога є нелюдським гуманізмом. Лише гуманізм, відкритий до Абсолюту, може провадити нас до втілення та реалізації форм громадського і суспільного життя... підтримує нас у важкому і високому (прагненні) до справедливості, до розвитку народів... підтримує нас у безперестанному прямуванні до істинно людських справ... додає нам відваги до дій і подальшого пошуку блага для всіх... Бог дає нам силу, щоб боротися і страждати за любов для загального блага, оскільки Він є нашим Всім, нашою найбільшою надією» [3, С. 123–124].

Відповідальність за прагнення до спільного блага покладається не лише на окрему особу та структури громадянського суспільства, а й на державу, оскільки спільне благо – це мета існування політичної влади. Держава повинна гарантувати згуртованість, єдність і організованість громадянського суспільства, виявом якого вона є [2, С. 594–595], щоб завдяки внескам усіх своїх громадян досягти спільного блага. Окрема людина, родина чи проміжні групи не можуть порізно досягнути повноти свого розвитку, який дає можливість жити справжнім людським життям. Звідси виникає необхідність у політичних інститутах, завдання яких полягає у забезпеченні людей необхідними матеріальними, культурними, моральними і духовними благами. Щоб забезпечити спільне благо, уряд кожної країни зобов'язаний справедливо гармонізувати інтереси різних суспільних груп. У такому разі найделікатнішим завданням державної влади постає узгодження окремих благ різноманітних груп і окремих людей. У демократичній державі, де рішення звичайно приймає більшість народних обранців, влада повинна інтерпретувати спільне благо держави, не лише прислухаючись до цієї більшості, а й на основі справжнього блага всіх членів спільноти, враховуючи тих, хто становить меншість. Тому спільне благо суспільства постає як самодостатня мета; воно має цінність лише у співвідношенні із остаточними цілями людської особи та з універсальним спільним благом усього людства.

Одним з головних принципів організації людського спільнотного життя є принцип субсидіарності. Дотримання цього принципу гарантує захист людини від зловживань влади вищого рівня і закликає владу допомагати окремим особам і проміжним групам виконувати свої суспільні обов'язки. Цей принцип необхідний, оскільки кожна людина, родина чи проміжна група може запропонувати спільноті щось своє, оригінальне. Заперечення субсидіарності чи її обмеження в ім'я демократизації або рівності всіх членів суспільства обмежує чи навіть руйнує дух свободи та ініціативи. Принципу субсидіарності суперечать певні форми централізації, бюрократизації, соціальної допомоги та невинуватості і надмірна присутність держави й владного апарату в житті суспільства. Як зазначає Іван Павло II: «Своїм безпосереднім втручанням і зніманням з суспільства відповідальності держава соціальної допомоги веде до втрати людської енергії і надмірного зростання державних установ, де панує бюрократична логіка замість турботи про потребуємих і страшенно зростають витрати» [6, С. 263]. Невизнання чи недостатнє визнання приватної ініціативи, зокрема й економічної, та її соціальної функції руйнує принцип субсидіарності. Проте існують різні обставини, які можуть зробити доцільним виконання державою замісної функції. Зокрема, ситуації, в яких держава повинна сама стимулювати економіку, оскільки громадянське

суспільство не може впоратись із цим самотужки; в разі серйозного порушення соціальної рівноваги і справедливості, коли лише втручання держави може створити умови для відновлення соціальної рівноваги та досягнення громадянського миру [6, С. 263–264]. Однак згідно із принципом субсидіарності таке інституційне заміщення не повинно тривати більше, ніж це необхідно, оскільки його виправдовує лише надзвичайність ситуації. У будь-якому разі адекватне розуміння спільного блага, чії вимоги ніколи не повинні суперечити захисту й утвердженню примата людської особи та її основних суспільних проявів, мусить залишатися критерієм для прийняття рішень щодо застосування принципу субсидіарності.

Політична спільнота і громадянське суспільство, хоч взаємопов'язані та взаємозалежні, однак не рівні в ієрархії цілей. Політична спільнота, по суті, служить громадянському суспільству й особам і групам, з яких воно складається. В Катехизмі Католицької Церкви зазначається: «Якщо в кожній людській спільноті є загальне добро, яке дозволяє їй самоусвідомлювати себе як таку, то в політичній спільноті загальне добро знаходить свою найповнішу реалізацію. Держава повинна захищати і розвивати загальне добро громадянського суспільства, окремих громадян та посередницьких інституцій» [4, С. 448]. Саме тому громадянське суспільство не можна вважати додатком чи змінною політичної спільноти. Навпаки, громадянське суспільство має провідне значення, оскільки саме в ньому політична спільнота виправдовує своє існування. Відтак, задання держави полягає у забезпеченні правового поля для вільної участі суспільних суб'єктів у різних видах діяльності і бути готовою до необхідного втручання, дотримуючись принципу субсидіарності, щоб зорієнтувати взаємодію між вільними асоціаціями, які беруть участь у житті суспільства у напрямі досягнення спільного блага.

Соціальне вчення католицизму визначає характерний наслідок реалізації принципу субсидіарності – участь, суть якої проявляється в низці різних видів діяльності, завдяки якій громадянин, окремо чи спільно з іншими, безпосередньо чи через власних представників, робить внесок у культурне, економічне, соціальне і політичне життя громадянського суспільства [2, С. 596]. Участь визначається як обов'язок, який кожен повинен виконувати свідомо, відповідно і з покладанням на себе особистої відповідальності за свої дії задля спільного блага [4, С. 448–449]. Участь не повинна обмежуватись лише якоюсь окремою ділянкою життя суспільства, враховуючи її важливість для розвитку у таких сферах, як праця й економічна діяльність, інформація і культура, соціальне і політичне життя, аж до найвищих його рівнів, від яких залежить співробітництво між народами і побудова солідарного міжнародного співтовариства. Цілеспрямована участь потребує значних моральних зусиль, щоб управління громадським життям стало результатом спільної відповідальності всіх і кожного перед спільним благом.

Участь у житті спільноти – не лише одне з найбільших прагнень громадянина, покликаного вільно й відповідально виконувати свою громадянську роль, а й одна із підвалин будь-якого демократичного суспільства, одна з найбільших гарантій стабільності демократичної системи. Демократичність уряду визначається, перш за все, тим, що народ передає йому владу і функції, які він здійснює від імені народу і на благо народу. Отже, очевидно, що характерною рисою будь-якої демократії повинна бути участь, якої можна домогтися у всіх видах відносин між громадянином і інституціями, як суспільними, так і державними. Задля досягнення цієї мети особливу увагу необхідно звернути на історичний і соціальний контекст, у якому може реалізовуватись справжня участь. Подолання культурних, юридичних і соціальних проблем, які інколи стають справжніми бар'єрами участі громадян у вирішенні долі їх спільноти, вимагає інформаційної і виховної роботи [4, С. 449]. З цього погляду будь-яка позиція, яка заохочує громадян до неадекватної чи неправильної участі в соціальному і політичному житті, чи поширює неприязнь до всього, що стосується цієї сфери, викликає занепокоєння і потребує пильного розгляду. Особливе занепокоєння Католицької Церкви викликають країни з тоталітарним чи диктаторським режимом, у яких докорінно заперечується фундаментальне право на участь у суспільному житті, оскільки в ній вбачається безпосередня загроза для держави. У деяких державах це право існує лише формально, але на практиці не виконується, тоді як в інших бюрократія, що розростається, фактично позбавляє громадян можливості брати участь у суспільно-політичному житті. Надмірна бюрократизація, яка виникає, коли установи, розвиваючи

свою організаційну структуру і претендуючи на керування всіма сферами життя, самі стають жертвою знеособленого функціоналізму, несправедливих приватних інтересів, безвідповідальної та всеохопної бездіяльності перешкоджає державі виконувати функцію розпорядника благ, які вона мусить розподіляти відповідно до принципу загального блага.

Певні спотворення характерні і для демократичної політичної системи. Одне із найсерйозніших – політична корупція, яка порушує водночас і моральні принципи, і норми соціальної справедливості. Вона ставить під загрозу правильне функціонування держави, негативно впливаючи на взаємини між правлячою політичною елітою і народом. Політична корупція спричиняє зростання недовіри громадян до державних установ, сприяючи їх ворожому ставленню як до політики, так і до її представників, внаслідок чого ослаблюються політичні інститути. Корупція суттєво спотворює роль представницьких інститутів, оскільки вони перетворюються на місце політичної торгівлі між клієнтом з його потребами і владою, що надає послуги. Так, політичні рішення приймають на користь тих, хто має засоби впливу на ці рішення, перешкоджаючи досягненню спільного блага всіх громадян. Вимоги загального блага залежать від соціальних умов певного історичного періоду і тісно пов'язані з повагою до людини, до її цілісного розвитку й основних прав [4, С. 447]. Ці вимоги стосуються, насамперед, захисту миру, розподілу влади, надійної правової системи, охорони довкілля, забезпечення необхідними послугами. Деякі з них одночасно належать до прав людини: харчування, житло, праця, освіта, охорона здоров'я, свобода обміну інформацією і релігійна свобода. Соціальна доктрина католицизму зосереджує окрему увагу на праві народу на культурну самостійність і самобутність, праві на збереження культурного спадку, праві на «власну» культуру. Особливе значення надається праву на суверенітет, тобто, на політичну самостійність і відповідальність за свою долю кожного народу, чітко розрізняючи загальне благо держави від блага окремої людини [5, С. 437–438].

Отже, принцип загального блага, який є основою всіх аспектів суспільного життя, аби набути всієї повноти змісту, бере свої витoki з гідності, єдності та рівності всіх людей. Спільне благо – це не проста сума окремих благ кожного суб'єкта суспільства. Воно належить кожному, одночасно залишаючись спільним, оскільки неподільне, і досягти, збільшити і зберегти його можна тільки разом. Суспільна діяльність набуває своєї справжньої величі тоді, коли вона спрямована на досягнення спільного блага, яке можна потрактувати як суспільний вимір морального добра. Соціальна доктрина Католицької Церкви, пропонуючи універсальну модель суспільного влаштування, наголошує на необхідності творення спільнотного життя згідно з принципами солідарності та субсидіарності при обов'язковому забезпеченні примату прав людини. Застосування запропонованих католицьким соціальним вченням принципів в українських реаліях сприятиме подоланню наявних в українському суспільстві конфліктів та водночас може стати потужним чинником розбудови громадянського суспільства та підґрунтям для налагодження адекватних відносин між особою, громадянським суспільством та державою. Невирішеним залишається питання розробки механізмів запровадження принципів солідарності, субсидіарності та загального блага в практику суспільних відносин в Україні та їх практична реалізація в умовах сучасних суспільно-політичних реалій, що може стати темою для подальших наукових досліджень.

1. Бадджо А.-М. Християнське соціальне вчення: ідентичність та методологія / Антоніо Марія Бадджо // Соціальна доктрина Церкви. – Львів: Свічадо, 1998. – С. 49–78. 2. Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, Декрети, Декларації. – Львів: Свічадо, 1996. – 753 с. 3. Енцикліка Любов у правді Вселенського Архидієєса Венедикта ХVІ про інтегральний людський розвиток у любові та правді / Венедикт ХVІ. – Жовква: Місіонер, 2010. – 128 с. 4. Катехизм Католицької Церкви / Синод Української Греко-Католицької Церкви, 2002. – 772 с. 5. Майка Ю. Соціальне учение Католической Церкви / Юзеф Майка. – Рим – Люблин: Издательство Святого Креста, 1994. – 479 с. 6. Енцикліка его Святейшества папы Иоанна Павла II «Centesimus annus» («Сотой годовщине») / Иоанн Павел II // Энциклики его Святейшества папы Римского 1891, 1981, 1991 г. г. о труде, человеческой жизнедеятельности, нравственности и морали. – К.: Институт праксеологии, 1993. – С. 185–278.